

Здирко Ірина,

КЗ ЛОР «Бродівський фаховий педагогічний коледж
імені Маркіяна Шашкевича»

Науковий керівник: Л. К. Свиріпа, викладач-методист

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СТРУКТУРНО-СМИСЛОВОГО АНАЛІЗУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НУШ

*Повноцінним є тільки ті знання,
які дитина здобула власною активністю.*
Йоганн Песталоцці

Метою статті є аналіз ключових понять означуваної проблеми, спроба детальніше висвітлити названі проблеми, наголосити на особливостях формування майбутніми вчителями структурно-сміслового аналізу тексту в початкових класах НУШ.

Постановка проблеми. У сучасній системі освіти відбуваються докорінні зміни, а вони вимагають не лише перебудови педагогічної науки, а й формування та підготовки вчителя початкових класів НУШ, який буде ініціативним, творчим, думаючим та самокритичним. Сьогодні майбутній вчитель, що здобуває освіту в педагогічних коледжах, має бути поставлений в такі умови, які є наближеними до його майбутньої діяльності. Тому співпрацю студента й викладача необхідно спрямувати на засвоєння професійних умінь та навичок, що сприяють особистісному розвитку майбутнього вчителя, формуватимуть у нього власну педагогічну позицію. Лінгвістична підготовка майбутніх вчителів у педагогічних коледжах багатопланова. Проте завдання підготовки, які реалізуються на заняттях мови, української та світової літератури, дитячої літератури, української ділової мови, основ культури і техніки мовлення, виявили деякі найслабші місця у мовній підготовці майбутніх вчителів. Так, в структурно-смісловому аналізі текстів наявні фактографічність суджень студентів, переказ художніх творів здійснюється без прагнення проникнути у своєчасність художньої манери, авторської мови

як умови розуміння образів, ідеї твору тощо, у багатьох випадках проявляються, на жаль, невміння виявити і пояснити причинно-наслідкові зв'язки. Інколи студенти не мають повноцінних знань про функції слова в тексті як художнього засобу. Крім того, на уроках під час переддипломної практики частина студентів не забезпечує не тільки повноцінного аналізу, але й часткового, не готові комплексно здійснити лінгвістичний аналіз, з'ясувати індивідуальну творчу манеру автора.

На нашу думку, розв'язати цю проблему можна лише за допомогою комплексного підходу до формування вмінь лінгвістичного аналізу тексту на заняттях з усіх фахових дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахова підготовка вчителів початкових класів є предметом дослідження багатьох сучасних науковців, а от питання лінгвістичного аналізу тексту є малодослідженим або частково дослідженим, особливо в початкових класах. Питанням лінгвістичного аналізу тексту присвячені наукові дослідження Є. Голобородька, А. Загнітко, Т. Єщенко, М. Зубрицької, І. Борисюка, Г. Михайловської тощо.

Є. Голобородько А. Загнітко, Т. Єщенко та ряд інших вчених висвітлюють план аналізу тексту, оскільки текст є основною одиницею мовної системи. У роботах авторів І. Борисюка, Г. Михайловської обґрунтовано завдання лінгвістичного аналізу, нові підходи до вивчення української мови. Адже аналіз тексту сконцентрований на розвитку критичного мислення та сприймання його художніх образів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

В 2018 році чинності набула освітня реформа, тому Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти, який передбачає зміни в освітньому середовищі. Нова українська школа – це школа, в якій основна мета полягає в тому, щоб навчати школярів по-іншому, шукати нестандартні підходи, застосовувати нові методи та прийоми. В основі Державного стандарту є формування в учнів 10 компетентностей, серед яких є вільне володіння державною мовою.

Метою вивчення української мови та літератури, мов та літератур відповідних корінних народів і національних меншин є формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей [1].

На уроках української мови в початкових класах багато уваги приділяється вивченню тексту. Текст у сучасній мовознавчій науці розглядається як складний інформаційний об'єкт, що містить у собі елементи лексики, граматики та стилістики.

Ознайомлення учнів з текстом передбачено в типовій освітній програмі, в якій зазначена змістова лінія «Читаємо», що спрямована на розвиток мотивації дітей до читання, залучення їх до читацької діяльності, яка ґрунтується на учнівській ініціативності та самостійності у доборі текстів для читання та інтерпретації прочитаного. Під час читання учні розвивають уміння сприймати та аналізувати текст, оцінювати прочитане та перетворювати інформацію, уявляти, мислити творчо [2].

Кожен текст, висвітлюючи якусь тему, містить у собі певний обсяг фактичних даних, певну інформацію. Оскільки текст може бути різний: художній і нехудожній (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний), то кожен із них вимагає своєрідного підходу. Зокрема інформація, що міститься в нехудожньому тексті, завжди достатньо чітко співвідноситься з певною ділянкою дійсності й зорієнтована на конкретне коло адресатів. Кожен справді художній твір випереджає час, тому сучасники-читачі не завжди усвідомлюють усю глибину, значущість порушеної у творі проблеми [3, с.32].

Змістова лінія «Читаємо» реалізується на уроках української мови при опрацюванні художніх творів, завдяки чому здійснюється формування навички структурно-сміслового аналізу, який сприяє усвідомленню головної думки твору, способу розгортання події.

Опрацювання твору спрямоване на зосередження розуміння значень слів і виразів. Здійснюється тлумачення лексичних елементів та роз'яснення самобутності їх використання.

Відомо, що у кожному тексті є своя особлива синтаксична організація. Адже спрямувати увагу потрібно власне на різноманітні синтаксичні одиниці, їх варіантність вираження емоцій, почуттів.

У процесі аналізу тексту учні застосовують індуктивний і дедуктивний способи мислення, поєднують аналітичний і синтетичний види діяльності [4, с.15], сприймають єдність смислу й мовного оформлення тексту, на чому наголошує І. Кочан: „Будь-який текст поєднує план змісту і план вираження. План змісту тексту – це його смисл. План вираження – мовне оформлення” [3, с.31].

Аналізуючи зміст тексту, учні набувають таких навичок як вміння аналізувати, критично оцінювати інформацію, сприймати та обробляти інформацію, логічно мислити, аргументувати та доводити власні думки. В сучасному світі учнів всюди оточує інформація, тому для вчителя одним з головних завдань є навчити молодших школярів інтерпретувати зміст тексту.

Виклад основного матеріалу.

Щоб визначити головну інформацію тексту, учні повинні діяти за конкретним планом роботи, а саме:

- Прочитати текст, поділити на абзаци;
- В кожній частині тексту підкреслити ключові слова чи фрази;
- Виділити незнайомі поняття чи терміни;
- Встановити в тексті ознаки певного предмета чи явища та їх взаємозв'язок;
- Визначити причинно-наслідкові зв'язки;
- Мета написання тексту.

Тому добір ігор та вправ формує умови, які спрямовують розвиток вміння здійснювати аналіз у дітей молодшого шкільного віку. На прикладі роботи над твором «Казка про Оха-чародія» [6, с. 73] розглянемо, як формується в школяра вміння працювати з текстами на уроках української мови.

Перед вивченням твору Лесі Українки «Казка про Оха-чародія» у 3 класі НУШ на першому етапі попередньої роботи вчитель ознайомлює дітей з відомостями про автора, задумом щодо написання твору, визначають тему, ідею, жанр, стиль, тип тексту, особливості використання автором монологічної розповіді.

Поряд з логічним розбором казки вчитель здійснює частковий аналіз усього тексту, тому що поглиблений аналіз надзвичайно важкий, адже дітям необхідно оцінити не персонажа, а його вчинок. При підготовці до уроку слід звернути особливу увагу на вираження почуттів, на ставлення авторки до персонажа. Смісловий і структурний аналіз бажано проводити після цілісного емоційного сприймання тексту.

Тема твору: змалювання краси природи, її розмаїття, незвичайність та тісний зв'язок з людиною як частиною цієї природи. Леся Українка намагається привернути увагу читача до неповторності та чарівності навколишнього світу, в якому люди часто бувають жорстокими. Ідея твору: формування і розвиток бережливого ставлення до природи, адже це обов'язок кожної людини; засудження агресії, жорстокості людей. Жанр тексту – віршована казка; спосіб вираження змісту – віршований текст; стиль – художній. Автор, спілкуючись з дітьми, розповідає, тому мова тексту монологічна. Характер персонажа і ставлення до нього поетеси розкриває саме монологічне мовлення.

Мовною домінантою у творі є образ Оха-чародія, яка у розв'язці перетворюється в логічну домінанту, коли Ох ув'язнює всіх, хто потрапляє в його палац.

Мова вірша зрозуміла дітям, авторка уникає незграбності у вживанні звуків свідомо, адже вона добре знає евфонічні засоби й уміло ними користується, щоб дотримуватись милозвучності мовлення. Для створення мелодійного звучання мовлення авторка вдало підбирає різні фонетичні засоби.

Прихований підтекст відчувається, незважаючи на смислову закінченість фраз, ритму. Тон емоційний, схвильований, мабуть, тому, що почуття стримати складно, і поетеса дає їм волю. Наголошування не завжди нормативне, а милозвучність створюють відповідні засоби: чергування голосних (*бік – боком, золото – злото, двір - дворі, хотів – хтів*), евфонічні повтори (*волієш – волієш, служить – служить, спів на плач – плач на спів, розрубати – розрубає*), алітерація (*... хто правий, чи неправий, чи хто прийде сам, чи вдвох, всіх приймає...*), асонанс (*боронь боже ворохнутись! – кров одразу потече; бо затягне з головою трясовиця мохова і з душею, ще живою, під землею похова*). Сприяє милозвучності приставлення приголосного звука на початку слова (*всіх, враз, всюди, вже*), чергування у-в на початку речення (*В тридев'ятім славнім царстві..., Враз тебе там обморочать..., Вже вам казка обридає*).

Текст можна розділити на дві частини: перша – Ох на землі, друга – у підземному царстві. Він має владу, багатство, повагу (*мудрий, вельможний, ласкавий*) у першій частині; жорстокий, хоча вельможний, у другій частині. Не терпить заперечень (*зараз цок тебе в лобок, й там тобі кінець!*). Динамічне протиставлення характеру Оха передають словосполучення та слова (*... із душею ще живою, під землею похова; ... більш тобі вже не видати ані сонця, ні зорі*). Дві частини об'єднані схожістю засобів зв'язку (*... і раптом, і в цю мить*), повтором семантично близьких слів (*... боронь боже ворухнутись: - кров одразу потече; ... враз проб'ються пазурі, вп'ються, мов щурі; сумна темниця, смутна душа; співом душу потіша, спів на плач відповідає, плач на спів*). Тому весь текст є розгорнутим порівнянням руйнівної сили чародія, що спрямував свої уміння на знищення всіх, хто з ним не погоджується. Це узагальнюючий образ жорстокого тирана, що ненавидить усе живе. Як засіб контрасту доцільно вжиті в тексті антоніми (*на землі зелений горбочок, а в підземному дворі «не видати ані сонця, ні зорі*). Варто уточнити слова, які є застарілими. Словникова робота збагачує мовлення дітей, формує навички зв'язного монологічного та діалогічного мовлення. Наприклад, сажень, корх

заввишки, обридять, волає, трясовиця мохова, дибки, жупан, чига, бранка, темниця, кладенець.

Можна провести роботу зі словником застарілих слів.

Доцільно для початку запропонувати дітям прочитати текст «Казка про Оха-чародія» та запитати, чи відомі для них виділені слова. Донести до дітей інформацію, що ці слова є застарілими та самостійно пошукати значення цих слів в словнику застарілих слів.

Ця вправа спрямована на розширення словникового запасу дітей, розвиток мислення, творчої уяви та ініціативності.

Твір насичений прикметниками-епітетами (*в тридев'ятім царстві, мудрий вельможний Ох, пан ласкавий, на зеленому горбочку, трухлявий пень, гарні пишні палати, дорогії самоцвіти, заморські дивні квіти, золотії рибки, безглузді очі, пазурі гачкуваті, білі рукавички, бідна миш, підземному дворі, сумна міцна темниця, смутна душа, хоробрих юнаків*) не випадково, адже вони мальовниче зображують Оха-чародія, його почуття, палати та усіх, хто живе з ним в цьому підземному дворі.

Іменники, що вживаються у віршованій казці (*царство, господарство, пан, горбочок, пень, земля, пташки, очі, щурі, пастка, двір, сонце, зорі, спів, плач, казка, замки*), переважають у розмовному стилі, виконують номінативну, конкретизуючу функцію. Мабуть, автор спеціально вводить їх у текст, щоб передати характерні особливості головного героя та його дії.

Займенники (*сам, кому, яка, хто, всіх, собі, те, той, якісь, кожен, тобі*) виступають як засіб ставлення Лесі Українки до Оха-чародія, як прийом, що допомагає змалювати взаємини дійових осіб твору.

Числівник сімдесят ще й сім замків зустрічається лише один раз, але він підкреслює символічний та загадковий світ народної казки, яка лежить в основі твору.

Прислівників, дієприслівників достатнього в тексті (*колись, вздовж, виширки, вдох, спершу, звідти, більше, ненароком, скрізь, дибки, враз, одразу, простяга, вічно, всюди, далеко, потіша*), вони надзвичайно точні,

влучні, конкретні, яскраво доповнюють картину подій, розкривають внутрішній світ героя.

Одним із засобів створення стилістичного забарвлення є фразеологізми, які надають реченням емоційно-експресивного характеру (*в тридев'ятім царстві, вилізе боком, воріття не знайти, боронь боже ворухнутись, мовчи та диш, цок в лобок, стань на службу, тобі й кінець, розрубати замки, казочці кінець*).

Слова, утворені суфіксальним способом, надають емоційну оцінку подіям, явищам, допомагають розкрити образ (*вельможний, ласкавий, приймав, сів, холодочку, землянка, трясовиця мохова, в кришталевих скриньочках, рукавичках, гачкуваті, жупанок, жупанець, сумна, міцна, кладенець*).

Префікси є не тільки яскравими носіями стилістичної виразності, засобом збагачення, а й виконують кілька функцій одночасно: експресивну, граматичну, семантичну. Якщо префікс багатозначний, то виразність його менша, тоді автор вміло застосовує додаткові прийоми: паронімічні, семантичні повтори (*неправий, приймає, приймав, подавав, приходить, ненароком, затягне, приказки, обступить, прикувався, подарують, привітають, пошанують, розрубати, розрубася*). Якщо префікс малопродуктивний, рідковживаний, тоді Леся Українка легко створює колорит таємничості, деякої застарілості (*обридають, ворухнутись, пробувати, озивається, обридає*).

Повтори слів (*жупанках – жупанок – жупанець; чи волієш служити – чи волієш головою наложити; той бере тебе за руку – той торкає за плече*) набувають помітної ваги, підкреслюють значущість того, про що йдеться.

У казці переважають дієслова (*знає, прийде, приймає; приймав, приходить, волає, промовив, ряхтить, сидять, втупить, потече, прикувався, не руш, мовчи та диш, служить, волієш, торкнешся, озивається тощо*) дійсного та наказового способів. Автор враховує відтінок у значенні, стильову приналежність, емоційне забарвлення. Спершу дієслова теперішнього часу

підкреслюють бажання Оха спілкуватися зі всіма, хто приходить. Але згодом йому «стали люди обридати». Тоді починають переважати дієслова минулого часу, бо герой заховався від людей. А дієслова наказового способу, вжиті метафорично, становлять розгорнуту метафору (*то сиди, мов прикувався, не рушай, мовчи та диш!*). У тексті переважають дієслівні метафори (*із душею, ще живою, під землею похова; враз тебе там обморочать блиск і пахоці міцні; так і вп'ються, мов щурі; чи волієш, може, нині головою наложить?; більш тобі вже не видати ані сонця, ні зорі; хто має кладенець, хай замки ті розрубає*), які передають динаміку, рух, швидку зміну подій.

Складні речення домінують у казці, надають змісту динамічності, створюють інтонації живого спілкування, а прості речення, ускладнені однорідними членами, вживаються як засіб детального опису героя, посилення експресивності та емоційності (*На зеленому горбочку спершу він людей приймав, потім сів у холодочку звідти голос подавав*). Однорідні члени створюють музичність фрази, виступають одним із засобів побудови казки. Поєднання вставних слів та однорідних членів речення служить засобом портретної характеристики художнього образу (*Кажуть, бранка там ридає, жде юнака-молодця*). Пряма мова в реченні, як компонент тексту, розкриває характер головного героя (*Вийде Ох: «Витай в гостині! Чи волієш нам служити? Чи волієш, може, нині головою наложити?»; Скажеш: «Я служити не згоден, - зараз цок тебе в лобок»*).

Аналізуючи текст, можна зробити висновок, що автор використовує найрізноманітніші мовні засоби, які детально, емоційно, виразно, повно розкривають його зміст. Отже, текст твору Лесі Українки «Казка про Оха-чародія» різноманітний та багатий.

Робота над вивченням твору [6, с. 73; с.74]

1. Сприйняття твору Лесі Українки «Казка про Оха-чародія» (читає вчитель).
2. Перевірка сприймання сюжету.
- Про що розповідається у творі? (*про чародія*).

- Який настрій твору? (*таємниче-загадковий*).
- 3. Повторне сприймання. Читання казки «луною» (за сильними учнями).
 - Діти, які слова у творі потребують уточнення значення? (словникова робота).
- 4. Структурно-змістовий аналіз.
 - А яким тоном потрібно читати казку? (*розповідним, таємничо-загадковим, інколи жартівливим*).
 - Що є основою казки, на вашу думку? (*народна легенда*).
 - Коли і де відбуваються події? (*в тридевятому царстві, де колись був цар Горох*).
 - Яким був Ох? (*спочатку уважним; згодом – жорстоким, деспотичним*).

5. Робота над описом головного персонажа.

Запропонуйте дітям розглянути зображення та запитайте, чи здогадалися вони, хто саме зображений на ілюстраціях. Діти роблять висновок, що на обох ілюстраціях зображений Ох-чародій. Тоді вчитель просить дітей довести правильність своїх думок тезами з тексту.

- Що тебе здивувало у казці?
- Яка за настроєм казка?
- Чому Ох помінявся, як ти думаєш? (*стали люди обридати*).
- Прочитай опис палат Оха.
- Чи хотілося б тобі там залишитися?

- Чому?
- Що радить авторка тим, хто хоче залишитися в Оха?
- опиши палати Оха своїми словами.
- Назвіть художні засоби, які ви помітили в творі. (*Синоніми: голос*

подавав, волає, тихо каже, промовити, скажеш; антоніми: тихо каже – волає; епітети: жива душа, зеленому горбочку, золотії рибки).

Така вправа спрямована на розвиток асоціативного та логічного мислення, креативності, уваги та уваги. Також розвивається усне зв'язне мовлення та вміння аргументувати свою думку.

6. Визначте головну думку казки та запишіть її, обґрунтовуючи.

Вправа спрямована на розвиток критичного мислення, писемного мовлення, уваги.

7. Інтерактивна вправа «Коло запитань».

- Пригадай, які слова називають спорідненими?
- Розподіли слова на групи. Яка група об'єднує споріднені слова, форми слів? Запиши слова групами. Познач основу і закінчення.

Ліс, казкою, землею, лісний, казка, земля, лісовик, лісовий, зоря, зіронька.

Споріднені слова: ліс, лісний, лісовик, лісовий.

Форми слів: казкою, казка; землею, земля; зоря, зіронька.

8. Стратегія «Письмо в малюнках»

- Уяви, що ти опинився/опинилася перед Охом.
- Щоб ти зробив/зробила?

Висновки досліджень та перспективи подальших розвідок. Отже, формування майбутніми вчителями навички структурно-сміслового аналізу тексту на уроках української мови в початковій школі потребує системності та усвідомленості, ініціативності з боку вчителя. Здійснення аналізу на уроках сприяє розумінню художніх образів, ідеї твору, усвідомленню художньої манери автора. Структурно-смісловий аналіз впливає на розвиток в учнів читацької компетентності. Доцільність здійснення лінгвістичного аналізу є незаперечною, оскільки усім варто приділяти більше уваги значенню слів та виразів у тексті.

Основне завдання структурно-сміслового аналізу тексту – це сприймання художнього образу, а основним елементом художньо-образної конкретизації є майстерно дібране слово автора.

Спостерігаючи за роботою учнів молодших класів, можна стверджувати, що школярі цього віку вже спроможні осмислити виражальні засоби твору, тому їх необхідно залучати до спостережень за образотворчими можливостями мовних одиниць.

Нові підходи до вивчення рідної мови спонукають увести до програми викладання вивчення теорії тексту, а також вивчення курсу сучасної української мови в педагогічних коледжах, тому що увага до слова та його відтінків збагачує словниковий запас, формує професійну компетентність.

Спостереження, на нашу думку, дають підстави стверджувати, що систематична робота над лінгвістичним аналізом тексту сприяє розвитку мовлення, пізнавального інтересу, загальної культури студентів та учнів. Тому запропонований підхід до структурно-сміслового аналізу допомагатиме фаховій підготовці майбутніх учителів початкових класів НУШ, формуванню їхніх професійних умінь та навичок.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти: прийнятий 21.02.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
2. Державні стандарти: Типові освітні програми для 1-2 класів НУШ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>
3. Кочан І. М. К75 Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. / 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008, 423 с.
4. Словник 2015 – Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2015, 320 с.
5. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К.: Літера ЛТД, 2011, 364 с.

б. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.); Ч.1/ І. О. Большакова, М.С. Пристінська. Харків: Вид-во «Ранок», 2019, 112 с.

Кравчук Анна,

КЗ ЛОР «Бродівський фаховий педагогічний коледж
імені Маркіяна Шашкевича»

Науковий керівник: І. М. Лагола, викладач-методист,
спеціаліст вищої категорії

ЛЕПБУК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. Нова українська школа вимагає від сучасного вчителя нових підходів до навчання дітей, нових форм і методів роботи, нестандартної подачі навчального матеріалу. На зміну традиційному приходять продуктивне навчання, яке спрямоване на розвиток творчих здібностей, формування у школярів інтересу до творчої діяльності. Одним із перспективних методів, які сприяють вирішенню даної проблеми, є лепбук.

Аналіз останніх досліджень. Інноваційну технологію «лепбук» досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Артихович, Н. Безсмертна, О. Главник, Е. Грединарова, Л. Забара, О. Нечипоренко тощо. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку пам'яті, зокрема і у молодших школярів, вивчали Л. Виготський, П. Гальперін, Я. Коломенський, Є. Немов, Т. Нікітіна, Л. Столяренко та інші вчені.

Використання та практичне впровадження лепбука в освітній процес початкової школи розкрито у наукових працях Д. Гатовської, Е. Блохіної, Т. Лиханової, Н. Мартинової, К. Ляшенко та інших. Функції лепбука як засобу